

І. С. Мостова

Харківська державна академія культури, м. Харків

Є. В. Янина-Ледовська

Харківська державна академія культури, м. Харків

НАРОДНИЙ ТАНЕЦЬ СЛОБОЖАНЩИНИ В ЯРМАРКОВІЙ ТРАДИЦІЇ

І. С. Мостова, Є. В. Янина-Ледовська. Народний танець Слобожанщини в ярмарковій традиції

Осміслено функціонування слобожанського народного танцю в системі ярмаркових заходів з урахуванням історичного аспекту. Визначено вплив соціокультурних факторів на зміну форм та композиційних перебудов у танцях відповідно до календарного періоду організації ярмарків та їхньої тематики в регіоні, який досліджується. Розглянуто народний танець як засіб складної міжетнічної комунікації, а також вплив інтеграційних процесів, що стимулювались ярмарковою традицією, на виникнення еkleктичних форм танцювального фольклору на Слобожанщині. Проаналізовано взаємодію танцю з іншими формами народної творчості в контексті ярмаркової традиції. Представлено практичні способи збереження ярмаркових традицій у сучасному професійному та аматорському народно-сценічному мистецтві через дослідження танцювального контенту на відеохостингових сайтах.

Ключові слова: народний танець, культура Слобожанщини, ярмарки, українська культура, функції танцю.

I. Mostova, E. Yanina-Ledovska. Folk dance of Slobozhanshchyna in the fair tradition

The purpose of the article is to study the peculiarities of the Sloboda folk dance development in the context of the historic genesis of the fair tradition in the region that provides grounds for further functioning of the folk dance, argues for the peculiarities of the dance canon and will expand the themes of modern choreographers' creativity.

The methodology. The research methodology is based on the main cultural approaches. The historical approach to the study of the fair as an artistic phenomenon provided a comprehensive understanding of the formation, functioning and development of folk dance in the tradition. The

system approach formed the idea of fairs as a complex cultural phenomenon, all elements of which are interconnected and interact with each other.

The results. The Sloboda fairs, from the time of their establishment to the present, are not only trade and economic events but also cultural and artistic events, designed to preserve the customs and traditions of the region. In the fair tradition, a folk dance performed mainly communicative and entertaining functions, today it also relays the artistic heritage. Due to internal inter-ethnic communication, which improved assimilation, a regional dance canon was formed, which makes the modern folk-stage dance of Slobozhanshchyna recognizable. The only negative manifestation of the growth of interest in fair culture and works of decorative and applied art and folklore is the levelling of regional features caused by the attraction to quantitative indicators.

The scientific novelty. The novelty of the research lies in the fact that a comprehensive analysis of the folk-dance functioning in the system of the fair tradition, with the account of socio-cultural and historical changes, was carried out for the first time. In contrast to previous studies, the fairs of Slobozhanshchyna were studied not as a trade and economic event, but from the point of view of their importance for the development of the traditional culture in the region.

The practical significance. The obtained theoretical results can become the basis for further research in the field of genres and types of folk art of Slobozhanshchyna, writing of educational and methodological manuals for secondary and higher education institutions, and will be auxiliary material for ballet master activities. The analysis of choreographic works fixedly attached in the article will preserve the creativity of contemporaries for future generations.

Keywords: folk dance, culture of Slobozhanshchyna, fairs, culture of Ukraine, dance.

Постановка проблеми. Унаслідок складних соціокультурних процесів, що супроводжували заселення регіону, який досліджується, вивчення специфіки виконання та побутування народного танцю відбувалось частково або опосередковано. У зв'язку з відсутністю своєчасних етнохореологічних експедицій практичний матеріал фіксувався некваліфіковано. Наслідком утворених мистецько-танцювальних лагун став ускладнений процес розвитку та збереження народного танцю Слобожанщини в сучасній сценічній традиції. Удосконалення сучасного народного-сценічного мистецтва регіону можливе в результаті звернення до витоків його формування. У цьому ракурсі вивчення народного танцю в ярмарковій традиції покликане деталізувати знання етнохореологів щодо специфіки утворення унікально-регіональних ознак танцювального канону Слобожанщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальними працями, у яких досліджено особливості організації ярмарків Слобожанщини, незмінно вважаються монографії Д. Багалія «Історія Слобідської України» та М. Сумцова «Слобожане: історико-етнографічна розвідка». Д. Багалій створив ґрунтовні дослідження, зафіксувавши деталі виникнення, поширення, організація ярмарків, а також специфіку ведення торгівлі. Крім того, автор зафіксував кількісні показники торгівлі, що сьогодні стає у нагоді під час дослідження економічного фактору ярмаркової традиції. М. Сумцов детально вивчав ярмаркову традицію в регіоні, присвятивши цьому соціокультурному явищу окремі розділи, виконавши опис товарів, класифікувавши продавців, схарактеризувавши традиції та ярмаркові звичаї. До вивчення мистецької традиції, що поширювалась під час проведення ярмарків, звертався В. Іванов, описуючи у своїх монографіях організацію вистав, репертуар ярмаркових театрів (Іванов, 1898). Дослідження ярмаркової традиції Слобожанщини продовжується в сучасних наукових доробках, але переважає вивчення економічного аспекту цього культурного явища. Так, у статтях В. Юрченко «Народні звичаї на ярмарках Слобідської України» і «Торгівельні звичаї купівлі та продажу

товарів на ярмарках України в другій половині XIX — на початку XX століття» досліджено торговельно-економічні аспекти впровадження та популяризації ярмарків у зазначеному регіоні. Авторка зосередилась на характеристиці товарообігу, особливостях організації ярмарків в різні історичні періоди, але не звернула уваги на особливості розвитку мистецтва як однієї з основних складових цих культурних заходів. Про балагани, ярмаркові театри та інтермедії науковиця в цих статтях згадує лише частково, констатує їхню наявність. Народний танець, як традиційний елемент ярмарків, майже не вивчався, особливо ця прогалина спостерігається в сучасній науковій літературі, унаслідок чого складно сформувати загальне враження про особливості танцювальної спадщини Слобожан. Інтерес викликає науковий доробок В. Юрченко «Народні розваги на українському ярмарку (друга половина XIX — початок XX ст.)». Саме в цій статті вивчається мистецький аспект, а також окреслено розвиток та функціонування театральних вистав у ярмарковій традиції українців. Сучасність ярмарків представлено також у науковій статті В. Юрченко «Сучасні вияви і трансформації традиційних форм торгівлі українців у XX — на початку XXI століття (на прикладі Слобожанщини)», де авторка детальніше досліджує мистецькі аспекти.

Мета статті — розглянути особливості розвитку народного танцю Слобожан у контексті історіогенезу ярмаркової традиції в регіоні, що забезпечить фундамент для подальшого функціонування народно-сценічного танцю, аргументує ознаки танцювального канону та розширить тематику сюжетів для творчості сучасних балетмейстерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ярмарок — це не лише торговельно-економічний захід, що має на меті поліпшення матеріального стану торгівців. Українські ярмарки, особливо ярмарки Слобожанщини, акумулювали народні звичаї та традиції, виступаючи потужним засобом міжетнічної комунікації. Ярмаркова традиція Слобожан сформувалась з початком заселення регіону. Участь у торговельних заходах, що відбувались повсякчасно,

брали всі верстви населення регіону, користуючись особливими пільгами на безмитну торгівлю (Багалій, 1990). Корінні українці, що переселялись на Слобожанщину, на початку становлення ярмаркової традиції, інтересу до цих торговельно-мистецьких заходів не виявляли, що М. Сумцов зумовлює особливими ознаками характеру: чесністю та щедрістю (Сумцов, 2011). З плином часу ярмарки займали дедалі більше місця в житті слобожан, забезпечивши складний міжкультурний обмін у регіоні. Ярмарки проводили у великих містах, містечках та селах, відрізнялись за масштабом і тривалістю, але всі вони відзначались різноманітністю товарів. Особливою популярністю користувались харчові вироби, худоба, птиця, елементи одягу, тканина, килими, металеві вироби, тютюн та горілка.

Великі ярмарки могли тривати від 20 до 30 днів, маленькі — 5–7 днів. Незалежно від тривалості заходу, ярмарки мали традиційні етапи: підготовча частина (під час якої обирались місця для ярмарку та балагана), «підторжя» (торгівля до офіційного відкриття), початок торгівлі, кульмінація торгівлі, «розторжжя» (завершальна стадія, під час якої намагались дорозпродати товар, збиралися додому) (Юрченко, 2016). Кожен з цих етапів супроводжувався піснями, танцями та інтермедіями. Саме в умовах тісного міжетнічного контакту, що відбувався невимушено, та який було складно заблокувати консервативністю поглядів певних верств населення, формувались особливості виконання народних танців слобожан.

Науковці часто стверджують, що протягом усього періоду формування національного складу в регіоні переважали консервативні світоглядні концепції (Сумцов, 2011). Поширення ярмаркової традиції нівелювало різницю в традиційній культурі, формуючи спільні ознаки народного костюма, завдяки використанню фабричного одягу та тканин мануфактурного виробництва. На великі ярмарки часто привозили «сукно, золоту та срібну парчу, шовк, оксамит, льняні та пенькові тканини» (Мостова, 2019), а також готові текстильні вироби: хустки, стрічки,

спідниці, «шалі», фабричні чоботи та черевики. Уніфікація одягу зумовила появу спільних рухів у танцях, які відзначались використанням подібних частин у костюмі. Таким чином формувался типовий танцювальний канон, який мав специфічні регіональні ознаки. Виконання рухів, що були запозичені з фольклорного танцю Центрального регіону України та Полісся, змінювалось відповідно до змін в одязі. З появою широких фабричних спідниць сталі рухи українського народу з кубових тканин рухи почали виконуватись довільніше, легше, у лексичці з'явилися стрибки, скоки та перескоки, притупи, дрібні вистукування, у положеннях тулуба виникли довільні різкі нахили й повороти. Ярмаркова культура також впливала на трансформацію головних уборів, знову-таки, через появу фабричних виробів, яка робила виконання народних танців невимушеним, рухливим. З появою широких хусток «шалей» (шовкові або вовняні), які слобожани купували на ярмарках, у танцювальному каноні сформувались нові положення рук, утворилися рухи, які цей елемент костюму спровокував, набула поширення специфічна взаємодія в парі між чоловіком та жінкою під час танцювання. Окрім того, хустини видозмінили такий композиційний елемент, як «ворота», що є характерною ознакою регіонального танцювального канону: танцівники проходили під піднятими догори хустинами, які утворювали «ворота». Шкіряне взуття на підборах (черевики та чоботи) сформували в слобожанській танцювальній традиції дрібні вистукування з синкопованими утвореннями, удари та притупи складної ритмоструктури (Мостова, 2019).

Репертуар ярмаркових театрів налічував багато побутових сценек та інтермедій, головними героями яких були селяни, міщани, козаки та інші верстви населення, що формували етнічний склад регіону. Переважали жартівливі та ліричні сюжети, у контексті яких формувались жанри народного танцю. Невід'ємною частиною балаганів та ярмаркових театрів було виконання народних танців у супроводі трістих музик. Музиканти, як і інші учасники

ярмаркових гуртів, переїздили з однієї слободи в іншу, тим самим прискорюючи асиміляційний процес, синтезуючи жанрові особливості виконання польок, що були сприйняті ними в різних районах регіону, у народні танці. Окрім того, ярмаркова традиція спрощувала міжкультурну комунікацію: в контексті вистав виконувались народні танці, пісні та музика не лише слобожан, але й інших національних меншин: циган, євреїв, греків, вірмен, поляків та інших. Значного впливу на виникнення новоутворень у народних танцях такий діалог культур не мав, тому що міжетнічні контакти були короткочасними. Часто пісні і танці запозичувались повністю, дещо змінюючи манеру виконання відповідно до власної світоглядної системи.

У XIX ст. кількість великих ярмарків скорочується у зв'язку з появою залізничного транспорту (Юрченко, 2017). У містах і селах, де товарообіг був уповільненим, ярмаркова традиція продовжувала домінувати в економічному середовищі. Звичайно, у великих містах ярмарки продовжували функціонування, але їх мистецька складова значно змінилась з плином часу: прискорені темпи індустріалізації та уніфікації місцевих традицій призвели до розгалуження фольклорної танцювальної традиції, що раніше побутувала на ярмарках. Поява типового фабричного одягу, розвиток міської культури, спроби уряду контролювати мистецький рух призвели до втрати мистецької ярмаркової традиції.

У XX ст. проведення ярмарків контролював уряд, а тому розважальна складова також дещо змінювалась: з'явилося більше культурно-просвітницьких заходів, які виконували навчально-ознайомчі функції, проводились лекції, продавалась ознайомча література (Юрченко, 2017). Наприкінці означеного століття ярмарки замінюються «базарами», на яких майже не зберігається розважальна функція.

Відродження мистецької ярмаркової традиції на Слобожанщині розпочалось в часи Незалежної України. У м. Харкові та інших містах регіону відновили ярмаркову торгівлю, а разом з нею і мистецький рух. Сучасні ярмарки ста-

ли не лише центрами торговельно-економічних відносин, але й осередками збереження та ретрансляції зразків народного мистецтва. На організованих сценічних майданчиках відбуваються концерти за участі фольклорних гуртів, сольних виконавців, професійних та аматорських творчих колективів. Це унікальна можливість побачити весь спектр жанрів народної творчості в одному місці, оцінити рівень виконавської майстерності, ознайомитись зі звичаями та традиціями регіону. Під час подібних заходів обласні та міські центри народної творчості професійно оцінюють рівень мистецької традиції та мають можливість скоординувати свою діяльність у безпосередній співпраці з колективами.

Яскравим прикладом відтворення ярмаркової традиції у регіоні стало започаткування проведення Великого Слобожанського ярмарку (м. Харків) (Юрченко, 2018). Окрім значної економічної результативності, слід розглядати ярмарок як сучасний мистецький центр. У рамках заходу працює «Місто майстрів», де можна побачити та придбати різні витвори декоративно-ужиткового мистецтва, творчі колективи презентують концертні програми, проводяться тематичні майстер-класи та перформанси, що дозволяють передавати традиції від покоління до покоління. На Великому Слобожанському ярмарку представлено кожен район регіону відповідно до місцевих традицій. За умовами проведення кожен район формує експозицію у вигляді традиційної хатини, яка оздоблюється типовими декоративними елементами. Біля кожної «хатини» відбувається презентація району з піснями, танцями, демонстрацією декоративно-ужиткових виробів (Юрченко, 2018). Важливим зауваженням науковців слід уважати тезу про негативний вплив поширення продажу декоративно-ужиткових витворів мистецтва. Багато сучасних етнологів стверджують, що у зв'язку зі зростанням попиту та пропозиції уніфікується або просто зникає регіональна традиція. Теж саме можна зазначити і про танцювальне мистецтво, яке представлене на сучасних ярмарках. Більшість колективів репре-

зентують народно-сценічні танці, створені на фольклорному матеріалі Центрального або Західного регіонів України, або ж на псевдослобожанському фольклорному матеріалі. Унаслідок нехтування танцювального канону поширюються хибні уявлення про специфіку виконання танцювальних рухів та ознак композиційних перебудов, що були притаманні слобожанам. Орієнтуючись на професійне танцювальне мистецтво фольклорні та етнографічні колективи також втрачають ознаки регіональної мистецької традиції.

Ярмаркова традиція, як явище не лише економічне, але й культурно-мистецьке, вплинула на формування змісту сучасного народно-сценічного танцю. Багато балетмейстерів у своїх хореографічних творах прагнули відтворити ярмаркові звичаї. Одним з наймасштабніших творів мистецтва, в основі якого покладено ярмаркову традицію, є мюзикл «Сорочинський ярмарок» (композитор — О. Злотника, режисер, хореограф — О. Ніколаєв, прем'єра відбулась у 2015 р.), що входить до репертуару Дніпропетровського академічного театру опери та балету. Вистава не лише зберігає літературну основу, а й чітко відтворює звичаї та традиції, що були типовими для Полтавських та Слобожанських ярмарків. Балетмейстер створив танці сільської молоді, циганський танець, танець нечистої сили, сформувавши хореографічний текст на стику класичного та народного танців, завдяки чому вся хореографічна партитура має єдиний виконавський стиль.

З-поміж аматорських та професійних хореографічних колективів тема ярмарку також є актуальною. У репертуарі флагамена професійного хореографічного мистецтва Слобожанщини — Великого академічного слобожанського ансамблю пісні і танцю, нещодавно з'явився хореографічний твір (балетмейстер — Г. Акулова), де відтворено традицію відвідування ярмарків селянами. За сюжетом твору літній чоловік супроводжує молодих дівчат на ярмарок за стрічками, прикрасами, хустками та іншими елементами дівочого вбрання. Хореографічний текст твору чітко відтворює танцювальний ка-

нон регіону, а глядач має змогу ознайомитись з переліком ярмаркових товарів та зануритись у святкову атмосферу цих заходів.

Висновки. Слобожанські ярмарки, від часів свого заснування до сьогодні, це не лише торговельно-економічний захід, але й культурно-мистецька подія, покликана зберегти звичаї та традиції регіону. У ярмарковій традиції народний танець виконував переважно комунікативну та розважальну функції, сьогодні він також ретранслює мистецьку спадщину. Завдяки внутрішній міжетнічній комунікації, яка поліпшувала асиміляцію, утворився регіональний танцювальний канон, який робить сучасний народно-сценічний танець Слобожанщини впізнаваним.

Від початку поширення ярмарків у регіоні народний танець був консервативним, зберігаючи ознаки етнічної групи, яка була носієм традиції. З поширенням ярмарків, зростанням інтересу до них, збільшенням товарообігу та приєднанням різних верств та етногруп населення, у народному танці з'явилися асимілятивні новоутворення. На сучасному етапі народно-сценічні танці, що виконуються на ярмарках, не трансформуються, розвиваючись як самостійний вид хореографічного мистецтва.

Єдиним негативним проявом зростання інтересу до ярмаркової культури та витворів декоративно-ужиткового мистецтва і фольклору є нівелювання регіональних ознак, що спричиняється тяжінням до кількісних показників.

Перспективними напрямками розвитку цієї теми є поглиблення знань про композиційні особливості народних танців в контексті ярмаркової традиції Слобожанщини, деталізація асиміляційних процесів, що супроводжували формування танцювального коду в регіоні, вивчення впливу популяризації народно-сценічного танцю в контексті ярмаркової традиції на нівелювання регіональних ознак.

Список посилань

- Багалій, Д. І. (1990). *Історія Слобідської України*. Основа.
- Іванов, В. (1898). Комедіант. В *Харьковський збірник. Приложение к Харьковскому календарю*

- на 1898 г., 12, 1–8. В. В. Иванов (Ред.). Изд. Харьк. Губ. Стат. Ком.
- Мачулін, Л. І. (2012). Соціокультурні детермінанти міської культури Слобожанщини XVII–XVIII ст. *Київське музикознавство. Культурологія та мистецтвознавство*, 42, 33–40.
- Мачулін, Л. (2013). Предпосылки формирования городской культуры на Слободской Украине. *Пространство литературы, искусства и образования — путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами: сборник научных трудов: по материалам VII Международной научно-практической конференции, 20 декабря 2012 г.* А. Г. Романовский, Ю. И. Панфилов (Ред.). 68–79. НТУ «ХПИ».
- Мачулін, Л. І. (2012). Прошлое харьковских ярмарок. В *Праці пам'яткознавців: ювілейний збірник наукових статей з пам'яткоохоронної роботи (Серія «Твори пам'яткознавців»)*, 2, 225–238.
- Мостова, І. С. (2019). *Художньо-мистецькі аспекти ідентифікації народних танців Слобожанщини в контексті соціокультурного розвитку регіону* [Кандидатська дисертація, Харківська державна академія культури]. Харків.
- Сумцов, М. Ф. (2011). *Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: вибрані праці*. Видавець Савчук О. О.
- Юрченко, В. (2017). Народні звичаї на ярмарках Слобідської України. *Народна творчість та етнологія*, 5, 84–85.
- Юрченко, В. (2008). Народні розваги на українському ярмарку (друга половина XIX — початок XX ст.). *Етнічна історія народів Європи*, 27, 49–55.
- Юрченко, В. (2018). Сучасні вияви і трансформації традиційних форм торгівлі українців упродовж XX — на початку XXI століття (на прикладі Слобожанщини). *Народна творчість та етнологія*, 2, 77–78.
- Юрченко, В. (2016). Торгівельні звичаї купівлі та продажу товарів на ярмарках України в другій половині XIX — на початку XX століття. *Матеріали до української етнології*, 15, 112–116.
- XVII–XVIII centuries. *Kyivske muzykoznavstvo. Kulturolohiia ta mystetstvoznavstvo*, 42, 33–40. [In Ukrainian].
- Machulin, L. (2013). Prerequisites for the formation of urban culture in Sloboda Ukraine. *Prostranstvo literatury, iskusstva i obrazovanija — put' k miru, soglasiju i sotrudnichestvu mezhdru slavjanskimi narodami: a collection of scientific papers: based on the materials of the VII International Scientific and Practical Conference, December 20, 2012.* A. G. Romanovsky, Yu. I. Panfilov (Ed.). 68–79. National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”. [In Russian].
- Machulin, L. (2012). The past of Kharkov fairs. In *Pratsi pamiatkoznavtsiv: anniversary collection of scientific articles on monument preservation work (“Works of monument connoisseurs” series)*, 2, 225–238. [In Ukrainian].
- Mostova, I. S. (2019). *Artistic aspects of identification of folk dances of Slobozhanshchyna in the context of socio-cultural development of the region* [PhD thesis, Kharkiv State Academy of Culture]. Kharkiv. [In Ukrainian].
- Sumtsov, M. F. (2011). *Studies on ethnography and cultural history of Sloboda Ukraine: selected works.* Publisher O. O. Savchuk. [In Ukrainian].
- Yurchenko, V. (2017). Folk customs at the fairs of Sloboda Ukraine. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 5, 84–85. [In Ukrainian].
- Yurchenko, V. (2008). Folk entertainment at the Ukrainian fair (second half of the XIX — beginning of the XX century). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 27, 49–55. [In Ukrainian].
- Yurchenko, V. (2018). Modern manifestations and transformations of traditional forms of trade of Ukrainians during the XX — at the beginning of the XXI century (on the example of Slobozhanshchyna). *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 2, 77–78. [In Ukrainian].
- Yurchenko, V. (2016). Trade customs of buying and selling goods at the fairs of Ukraine in the second half of the XIX and early XX centuries. *Materialy do ukrainskoi etnologii*, 15, 112–116. [In Ukrainian].

References

- Bahalii, D. I. (1990). *History of Sloboda Ukraine.* Osnova. [In Ukrainian].
- Ivanov, V. (1898). Comedian. In *Har'kovskij zbornik. Prilozhenie k Har'kovskomu kalendarju na 1898 g.*, 12, 1–8. V. V. Ivanov (Ed.). Izd. Har'k. Gub. Stat. Kom. [In Russian].
- Machulin, L. I. (2012). Socio-cultural determinants of the urban culture of the Slobozhan region of the

Надійшла до редколегії 27.05.2022